

„DEUTSCH-JÜDISCHER PARNASS” A német-zsidó együttélés narratívái egy irodalmi vita kapcsán¹

1912-ben csak a jobboldali, nacionalista müncheni lap, „Der Kunstwart” merete közölni Moritz Goldstein² berlini publicista „Deutsch-jüdischer Parnass” című esszéjét. A szerkesztő, Ferdinand Avenarius³ – aki romantikus nacionalizmusáról volt ismert – a cikk elé írott rövid bevezetőjében vitaindítónak nevezte az írást, vitaindítónak egy olyan kérdésben, mely az egész német társadalmat érinti. Már címével is provokáló cikkében Goldstein a „zsidó-kérdés” (Judenfrage) jelenségét, problematikáját vizsgálta a német irodalom kapcsán, megpróbálva az illúziótól csillogó német-zsidó viszony mélyére hatolni.

Antiszemizmus és zsidó nacionalizmus

A birodalmi Németország létrejöttét 1871-ben hatalmas lelkesedéssel üdvözlötte a német zsidóság. Az esemény jelentőségét ugyanolyan mértékben átérezték, mint nemzsidó honfitársaik; szenvedélyes hangú vezércikkekben köszöntötték a liberális zsidóság lapjai⁴ az új Németországot, közben nem elfeledkezve a hactéren hősi halált halt zsidó katonákról.

Ekkorra már lezárult politikailag is a németországi zsidóság három-négy generáció óta folytatott küzdelme az emancipációért. A porosz törvényhozás 1869-ben biztosította a zsidóság egyenlő jogállását és a zsidó vallás recepcióját, majd 1871-ben ezek a passzusok beépültek az egységes Németország alkotmányába is.

Az emancipáció azonban – hasonlóképpen mint Magyarországon – a környező társadalom kultúrájának feltétel nélküli elfogadását, annak átvételét jelentette. Az „emancipációért cserébe asszimiláció” elvét mindkét oldalról – a 19. század liberális német gondolkodói, és a Haszkala képviselői egyaránt – hangoztatták és hangsúlyozták. Az e nyomon elindult folyamat eredményeképp a német zsidóság – az orthodoxia ugyanúgy,⁵ mint a *Verein für Wissenschaft des Judentums*⁶ – a német kultúra értékeivel, magával a német

¹ Az jelen írás egy korábbi, a *Világosság* 1999. 10. számában megjelent cikk átdolgozott és kibővített változata.

² Moritz Goldstein (1880–1977) köztársasági író, újságíró. A weimari köztársaságban a Vossische Zeitung egyik legjelentősebb tudósítója.

³ Ferdinand Avenarius (1856–1923) költő és a Kunstwart című folyóirat alapítója.

⁴ Például: Allgemeine Zeitung des Judentums.

⁵ A neo-orthodoxia képviselői: Samson Raphael Hirsch, Esriel Hildesheimer.

⁶ Leopold Zunz, Eduard Gans, Moses Moser és mások által 1819-ben alapított egyesülete, mely céljaul a zsidóság megújítását és történelmének, irodalmának tudományos módszerekkel való bemutatását tűzte ki.

nyelvvel azonosult. Ezzel párhuzamosan gyengült a vallás összetartó szerepe, és nemcsak a hagyományos zsidó társadalom bomlott fel a 19. század első évtizedeire, hanem a zsidóság nép-voltának érzete is egyre halványodott, átadva helyét a meglehetősen határozatlan, elmosódott körvonalú „Israelit” vagy „*Deutscher mosaischen Glaubens*” fogalmaknak és identitásnak.

Azonban a német zsidóság fokozódó asszimilációjával egyidejűleg jelentkezett a napóleoni háborúkat követő évektől kezdve, a német romantikából táplálkozó nacionalizmus. E gondolatkör alapját a kereszténység, a nyelvi és kulturális „némettség” és a „teuton” múlt „hármassága” képezték⁷, ami természetesen kizárt bármiféle etnikai illetve vallási különállást a majdani német nemzetállamon belül. Tehát a zsidóságnak, mint „Israelnek” – vallási vagy etnikai egységként való – elfogadása a német államon belül, még lehetségesként sem merülhetett fel.

Ha megvizsgáljuk a német nacionalizmus e három építőelemét, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy ezek a zsidótól zsidóságának feltétel nélküli feladását, és a kereszténység felvételét követelték. Önmagában, „csak” a német nyelv és kultúra elsajátítása által még nem váltak a nacionalisták szemében *németté*. A kereszténység – a német nemzet kereszténységének – fokozott hangsúlyozása egyértelművé tette, kizárólag a kereszténység felvétele nyitja meg a német nemzet kapuit a „kopogtató” zsidóknak. Ahogyan Friedrich Rühs berlini történész 1816-ban fogalmazott: „Egy nép csak összes sajátosságainak belső összenövése és azok azonos megnyilvánulása révén válhat egységessé: érzülete, nyelve, hite és alkotmányához való ragaszkodása révén.”⁸

De ha egy zsidó mégis, mindkét „kritériumnak” (kereszténység felvétele, kulturális asszimiláció) eleget tett volna, a „teuton” múlt, a németiség közös történelmi mítoszokba burkolt múltja eleve kizárta a teljesen idegen nép tagjait a nemzetből. Ezért is keltettek visszatetszést egypár évtizeddel később a német társadalom széles rétegeiben az olyan (zsidó) politikusok⁹, akik konzervatív-nacionalista pártokban szálltak síkra a németiség érdekeiért, vagy az „idegen” zsidó értelmiségiek nagy száma a német kulturális életben.

A német birodalom létrejöttéig ugyan sokban módosult különböző gondolkodók hatására a német nacionalizmus¹⁰, de alapvető elemei változatlanok maradtak; így 1871-et követően igen anakronisztikusnak hatott a kereszténység felvételének követelése Treitschke írásában akkor, mikor a zsidók vallási emancipációja már évekkel korábban bekövetkezett.

Ebből a szellemi talajból nőttek ki 1871-et követően azok a nacionalista-konzervatív pártok, majd nyomukban az az antiszemita mozgalom, melynek működéseként a zsidókérdés előtérbe került és így maga az asszimiláció, illetve a zsidók jogosultsága a „németiségre” is megkérdőjeleződött, s mely ugyanakkor a zsidóságot, a megerősödő szociáldemokratákkal, a liberaliz-

⁷ KATZ 1989. 80–81.

⁸ „Ein Volk kann nur zu einem ganzen werden durch ein inniges Zusammenwachsen aller seiner Eigenthümlichkeiten, durch die gleiche Art ihrer Äußerung: durch Gesinnung, Sprache, Glauben, durch die Anhänglichkeit an seine Verfassung.” Lásd KATZ 1989. 80.

⁹ Mint például Rudolf Borchardt kulturális-konzervatív német nacionalizmus (zsidó származású) képviselője.

¹⁰ Mint például Jakob Friedrich Fries heidelbergi filozófus.

mussal, és a kapitalizmusmal összemosva, egy újfajta – rasszista elemekben bővelkedő – ellenségképet öntött formába az 1870-es és 80-as évek német közéletében.

A 19. század utolsó évtizedeiben úgy tűnt, a német zsidóság akkulturációja minden szempontból sikerült. Az itt élők nagy része „mózeshitű” németnek vallotta magát; értői és élvezői voltak a német irodalomnak, lelkesedtek a német nyelvért, művészetért. Ez a többségében középosztályhoz tartozó polgárság támogatta a császárt, a német birodalom részének tekintette magát, és ha léteztek is bizonyos zavaró jelenségek – mint a zsidók elől elzárt államhivatalok, egyetemi katedrák stb. – ezekről csak óvatosan, suttogva, egymásközt illett beszélni. Németnek és ugyanakkor valamennyire zsidónak maradni volt a cél, noha a *zsidó* fogalma már csak halványuló vallási szokásokat, legendákat, családi hagyományokat takart. Ez az asszimilálódott zsidó réteg ugyanolyan megvetéssel, jobb esetben szánnalommal tekintett a gettóra, a kelet-európai „zsargont” beszélő zsidóra, mint a nem zsidó környezet. Semmiféle „nemzeti” közösséget nem vállaltak a lengyel, orosz zsidó tömegekkel, hiszen a hagyományon kívül már nem létezett semmi, ami összekötötte volna őket. Másrészt a nehezen kivívott – igazából csak papíron meglévő – egyenjogúság és ezzel együtt az elfogadás és az együttélés sikerének illúzióját veszélyeztették a 19. század végén megjelent kelet-európai zsidó bevándorlók. Ernst Lissauer, a vita egyik résztvevője így fogalmazott: „...ezért azt mondom, hogy mi német zsidók nem beszéljük a zsargont, levetettük a kaftánt és a pajeszt és azokkal semmiféle közös nincs bennünk, eltekintve a legbelül nagyrészt már nem vallott hit külső elnevezéséről”¹¹

A német zsidó társadalom, kompromisszumokra és illúziókra épült „ön-tudatával” sokáig nem akart szembenézni az 1870-es évektől szerveződött politikai antiszemitizmussal, melynek ideológiája Paul de Lagardas, Wilhelm Marr, Huston Stewart Chamberlain és mások hatására rasszista elemekkel is bővült.¹² Mégis, tudomásul kellett venni, hogy az antiszemitizmus német értelmiségi körökben nem hogy ellenállásba ütközött volna, hanem inkább támogatást és szimpátiát vívott ki.

Az antiszemita mozgalom a 19. század második felének 70-es 80-as éveiben Berlinben szerveződött.¹³ Kezdetben katolikus és konzervatív lapoknak Bismarck és a liberalizmus ellen indult sajtóhadjárataiban bukkant fel a zsidó, mint a kapitalista társadalom minden bajának okozója. Majd egyre erősebbé vált azoknak a hangja, különösen a keresztény-konzervatív, nacionalista pártokban, akik mind az emancipácót, mind a zsidók integrációját a német nemzet létre veszélyesnek tartották. Adolf Stoecker evangélikus lelkész és politikai zsidóellenes agitációjához egyre többen csatlakoztak Berlinben. A kampány során új elemek épültek be az antiszemita rendszerbe, olyan elemek, melyek a német-zsidó alkotók irodalmi, művészeti szereplését kérdő-

¹¹ „...so sage ich, daß wir deutsche Juden eben nicht das Jargon sprechen, Kaftan und Pejjes (sic!) abgelegt haben und mit jenen nichts gemeinsam haben als die äußerliche Bezeichnung der größtenteils innerlich nicht mehr bekannten Konfession.” *Der Kunstwart* 1912. XXV. évf. 13. szám. 7. Ernst Lissauer: *Deutschtum und Judentum*.

¹² BAYERDÖRFER 1988. 207–231.

¹³ HOFFMANN 1997.

jelezték meg. A századfordulóra az irodalmi, művészeti konzervativizmus és az antiszemitizmus összekapcsolódásából megszületett a zsidó intellektus arcképe: egy kozmopolita, a nyelvet és a nemzeti jelleget lealacsonyító cinikus intellektusé.¹⁴

De nemcsak a német antiszemiták vonták kétségbe a német-zsidó kultúra létjogosultságát, és próbáltak ezáltal „kirekeszteni”, külön zsidó és német szellemiséget feltételezve. Magán a zsidóságon belül is formálódott a gondolat egy meglévő zsidó nemzeti jellegről és felerősödtek azok a hangok, melyek egy egységes nemzet mellett érveltek, követelve a lehetőséget a zsidó szellemiség kibontakoztatására. Nem feltétlenül Palesztinában, vagy más területen keresték a helyet a zsidó önmegvalósítás számára, hiszen az ún. autonómisták ezt a diaszpórán belül valamiféle autonómia formájában képelték el. Ez a „zsidó nacionalizmus” igyekezett egyfelől helyreállítani a közösséget az elnyomás alatt élő kelet-európai zsidók és az akkultúrált nyugat-európai zsidóság között, másfelől paradox módon ugyanúgy alapjaiban támadta az asszimilációt, mint az antiszemitizmus. Ennek a gondolatkörnek a magva egy szóban úgy határozható meg: *diaszpóra nacionalizmus*, mely a zsidóság jelenére, a belőle áradó teremtőerőre és a közelmúlt folyamataira (asszimiláció) összpontosított a diaszpórán belül. Ez a jiddis nyelvű kultúra ápolását is magában foglalta, amelynek jelentősége majd az első világháborút követően nő meg az identitásában irányt vesztett német zsidóság számára.

A huszadik század első évtizedében mind a német zsidóság soraiból, mind „kívülről” egyre többen vonták kétségbe a német-zsidó identitás lehetőségét, választást követelve a *zsidó* és a *német* között. Ez azonban csak dühödt támadást, zavarodottágot váltott ki a magát egyértelműen németnek valló közösségből. Világossá vált, hogy a német zsidóság nem képes az új kihívásra reagálni, nem képes elszakadni az 1870-es évek „goldene Zeit” mítoszától, mikor az 1869-es törvények (a zsidók polgári egyenjogúsításáról majd az azt követő vallási recepciós törvény) fényében úgy tűnt, hogy a zsidók több száz éves üldöztetésére, kirekesztettségére a megoldást majd a teljes asszimiláció fogja jelenteni. A századfordulóra egyre több repedés mutatkozott a német-zsidó együttélésben és Goldstein, Buber, Döblin nemzedéke már az asszimilációból kiábrándulva, de a német kultúrát önmagában hordozva, keresett valamiféle kiutat az elbizonytalanodásból.

„Deutsch-jüdischer Parnass”¹⁵

„Hogy e tanulmányt megírjam, vagy inkább mégsem – ezt eldönteni, nem állt módomban: ezen írás jóformán kifakadt belőlem.”¹⁶ – írja cikkéről Moritz Goldstein. Ebben az írásában („Deutsch-jüdischer Parnass”) kíméletlen őszinteséggel elemezte a német zsidóságnak a századfordulón a német kultúra-

¹⁴ KATZ 1989. 80–81.

¹⁵ GOLDSTEIN 1977. 213–224.

¹⁶ „Sie zu schreiben oder nicht zu schreiben lag nicht in meiner Wahl: sie brach sozusagen aus mir hervor.” Lásd GOLDSTEIN 1977. 101.

ban betöltött szerepét. Ez a „szerep” egyrészt a német-zsidó öntudat egyik alapkövét jelentette, másrészt a konzervatív-nacionalista, illetve antiszemita támadások leghevesebben ostromozott jelenségei közé tartozott.

Zsidók a német irodalomban, művészetben; olyan téma ez, amelyhez csak a legbátrabbak mertek nyúlni, s ők is a lehető legnagyobb óvatossággal. Ha egy nemzsidó foglalkozott a kérdéssel, írja Goldstein bevezetőjében, a zsidó értelmiségiek a wagneri antiszemitizmus képviselőjét látták benne; zsidók pedig egyáltalán nem tették fel ezt a kérdést, hiszen egyértelmű volt számukra, hogy a „zsidó” írók, művészek nem zsidóként, hanem németként alkottak.

Goldstein a probléma magvát abban látta, hogy „...mi, zsidók igazgatjuk egy nép szellemi javait, melyhez a jogot és a képességet azonban e nép tőlünk elvitatja”¹⁷. Tömör megfogalmazását adta Goldstein mindazoknak a vádaknak, amelyek a korabeli német társadalom nacionalista-konzervatív csoportjaiban elhangzottak. Ezzel együtt azt is sugallta, hogy valóban két különálló népről, legalábbis szellemiségről van szó: németről és zsidóról.

Goldstein látéletében egyértelműen kimondta: zsidók töltik be a német kulturális élet kulcspozícióit, és a sajtón keresztül képesek a „német kultúrát” saját ízlésük szerint formálni. Tények ezek, amelyekről nem akart tudomást venni a német zsidóság; és ha mégis, úgy zavart hivatkozások kulturális eredményekre, Mendelssohnra, Heinére semmit sem értek a „népi németiséget” védelmezők támadásainak ellenében. Goldstein tudta és érezte, hogy hiába követelik a zsidó alkotók megítélésükben kizárólag a „rossz”, vagy „jó” kategóriák használatát – a környezet nem tud és nem is akar eltekinteni a zsidó vagy nem zsidó címkéktől.

Keserűen állapította meg: „Érezhetjük azonban mi magunkat mégolyannyira is németnek – a többiek mégis nem-németnek érznek minket”¹⁸. Ezzel kitágítva a kérdéskört az asszimilációs dilemma lényegét ragadta meg. Zsidók és németek együtt a Parnasszuson – ezen a német nyelvű Parnasszuson sok zsidó alkotó keresett menedéket „zsidósága elől” – és pontosan ugyanazokkal a problémákkal szembesültek, mint amilyeneket a „*Judenfrage*” a zsidók és nemzsidók mindennapi együttélésével kapcsolatban felvetett. Ezen a Parnasszuson nincs helye a zsidónak, kiáltották egyre többen, egyre hangosabban.

A helyzet egyértelmű Goldstein számára, és ebből adódóan logikusan következik a kérdése: mit tehet, hol a helye annak a zsidó értelmiséginek, írónak, művésznek, aki nem hajlandó lemondani a német kultúráról, német nyelven való alkotásról – ahogyan azt az antiszemita és a cionisták szerették volna –, ugyanakkor szintúgy nem akarja a zsidóságát feladni és elmerülni a nemzsidó társadalomban, miként azt Ernst Lissauer¹⁹ író és publicista hozzászólásában javasolta.

Goldstein többféle lehetőséget vázolt fel. Egyrészt lehetne mindent úgy folytatni, ahogyan eddig, úgy tenni, mintha nem lenne hallható az erősödő

¹⁷ „Wir Juden verwalten den geistigen Besitz eines Volkes, das uns die Berechtigung und die Fähigkeiten dazu abspricht” Lásd GOLDSTEIN 1977. 214.

¹⁸ „Aber mögen wir uns immerhin ganz deutsch fühlen, die andern fühlen uns ganz undeutsch.” Lásd GOLDSTEIN 1977. 217.

¹⁹ Ernst Lissauer (1882–1937): színműíró, lírikus és költő.

antiszemitizmus, lehet továbbra is német költőnek lenni, de akkor a kikeresztelkedés volna az egyetlen elképzelhető út. Másfelől létezik *nemzeti kultúra*, és ez a zsidók számára a zsidó kultúra kell, hogy legyen.: „a nacionalista gondolat értelmében a zsidóban éppen a zsidósága a legjobb”²⁰

A legigazabb megoldásnak a héber nyelven való alkotást tartotta. Nemzeti irodalmat, nemzeti nyelven. Bármennyire is „cionista” hangozzon ez a megoldás, Goldstein tisztában volt azzal, hogy az ő nemzedékének, a gettóból kiszabadultaknak, az európai kultúrán felnőtt, igazából sehova sem tartozó nemzedéknek ez sem nyújt kiutat: „mert mi német zsidók, akik most itt élünk, éppoly kevésbé válhatunk héber nyelvű költővé, mint amilyen kevésbé Zionba kivándorolhatnánk.”²¹ Maradt a remény, hogy a következő generáció már a saját nemzeti kultúráját építi majd, a Németországban maradónak pedig kötelességük zsidóságukat nyíltan vállalni.

A vita

Goldstein írása hatalmas visszhangot keltett mind a korabeli nyilvánosságban, a nemzsidó körökben. Ez utóbbit érdemes kihangsúlyozni, mivel zsidó szervezetek, csoportok részéről alig akadt hozzászólója e vitának, illetve amennyiben mégis, úgy ezek a hozzászólások nagyfokú értetlenséggel és idegenkedéssel reagáltak Goldstein megállapításaira.

Az alábbiakban két véleményt szeretnék kiragadni, melyek igen jól érzékeltetik a vita két pólusát: az első Ernst Lissauer író hozzászólása, aki németnek vallotta magát, és fejtegetésének kiindulópontját a zsidóság népi mivoltának tagadása jelentette. Nem lehet egységes nemzetről beszélni, hiszen a nemzet minden jegye hiányzik a zsidóságból – írta Lissauer. Nincs közös nyelv, nincsenek közös szokások. Ugyan a kelet-európai zsidóságban fellelhetők valamennyire ezek a jellemzők (jiddis nyelv, közös jiddis nyelvű kultúra, vallási törvények, stb.), és így valóban egy egységes közösséget képeznek – de a nyugati és a keleti zsidóság között semmiféle összekötő elem – a nyugaton egyre halványuló vallási tradíciókon kívül – nem létezik.

Történelmi ismeretek hiányát, illetve azok szándékos elhallgatását vetette Goldstein szemére, márpedig ezek ismertetése nélkül nem tárgyalható a „zsidókérdés”. Lissauer, bár nem mondja ki nyíltan, mégis azt sugallja, hogy a zsidókérdés olyan formában, ahogyan azt Goldstein érzékelteti, már nem létezik. Inkább egy köztes állapotról van szó. A zsidók köztes állapotban vannak két kultúra között; az egyiket már elhagyták, a másik még nem vált teljesen sajátjukká, de a folyamat feltartóztathatatlan, hiszen a polgári jogok, az egyenlőség élvezésével egyre többen keresztelkednek ki, és már csak idő kérdése, mikor megy végbe a teljes beolvadás. Lissauer türelemre inti a nemzsidó környezetet, hiszen: „a zsidók felszabadítása nem száz éves, hanem

²⁰ „Im Sinne jenes Nationalitätenprinzips jedoch ist an einem Juden das Jüdische gerade das Beste” Lásd GOLDSTEIN 1977. 220.

²¹ „Denn wir deutschen Juden, wir heute Lebenden, wir können ebensowenig hebräische Dichter werden, wie wir nach Zion auswandern können.” GOLDSTEIN 1977. 221.

száz évvel ezelőtt indult meg és még ma sem ment teljesen végbe”.²² Tagadja a különálló német illetve zsidó szellemiség meglétét és a baloldali, szociáldemokrata zsidó vezetőkre hivatkozik, akik úgymond összeforrtak a német tömegekkel. A feladat Lissauer számára nem a zsidóság felvállalásában rejlik, hanem abban, hogy a nemzsidók bizalmát elnyerjék, akár zsidóságuk feladása árán is. „Aki írásaiban zsidó szellemiséget követel, nem fogja elnyerni a német nemzet bizalmát”.²³

Német-zsidó együttélés csak az asszimiláción keresztül valósulhat meg tehát, és ez Lissauer végkövetkeztetése: a zsidóság elsőszámú feladata, hogy minden szempontból németté váljék. Lissauer a német-nacionalista zsidók véleményét fejtette ki válaszában, azokét, akik kifejezett ellenszenvvel viselkedtek a zsidó nacionalizmus bármiféle megnyilvánulása iránt. Érdekes megemlíteni, hogy 1917-ben, a „Huszadik Század” c. folyóirat körkérdése során Lissaueréhez hasonló vélemény Hatvany Lajostól hangzott el, aki a kitérésben és a vegyes házasságban látta a zsidó kérdés megoldását.

Ferdinand Avenarius, „Der Kunstwart” alapítója és főszerkesztője, jobboldali német nacionanlistaként olyan gondolatokat fogalmazott meg – és ez jelentette a vita másik pólusát –, melyeket szimpátiával fogadtak a német társadalom széles rétegeiben. Avenarius teljes mértékben egyetértett Goldstein meglátásával a zsidók kulturális szerepét illetően. Ennek egyik oka véleménye szerint abban keresendő, hogy amennyire a zsidók kiszorultak az állami szolgálatból, annyira támogatják egymást a számukra nyitott kulturális életben. Míg azonban a kereskedelemben és az iparban örülni kell az Avenarius által jellegzetesnek vélt zsidó tulajdonságok – mint szorgalom, becsvágy, gyors sikerre törekvés, alkalmazkodó képesség, üzleti érzék, stb. – meglétének, addig a német kultúrában ezek csak zavaróan hathatnak. Egyértelműen kimutatható a zsidó szellemiség jelenléte és befolyása a német irodalomban, művészetekben; bármely zsidó műalkotást is vizsgáljunk, felfedezhetők rajta a sajátos zsidó jegyek, írja Avenarius. Mi a megoldás? Megmaradhat-e ez a két alapjában véve idegen faj egymás mellett? Avenarius, válaszában megformálásában nem megy olyan messzire, mint a korabeli antiszemiták, akik a zsidók kivándorlását illetve „*numerus clausus*” bevezetését követelték különböző foglalkozási ágakban. Véleménye szerint, és ez egyben a megoldást is sugallja: „a zsidók és nemzsidók munkáját oly módon kell megszervezni, hogy mindegyikő a saját, az emberi nem számára hasznos tulajdonságait a lehető legjobban kifejleszthesse, miközben egymást a lehető legkevesebb akadályozzák”.²⁴

De mit kívánnak maguk a zsidók? – teszi a fel a kérdést, reflektálva Goldsteinnek azon kijelentésére, miszerint a zsidók az együttélést érintő bírálatokat tudomásul venni nem hajlandók – megkínánják-e őrizni zsidóságukat, avagy teljesen asszimilálódnának? Avenarius (és vele együtt sok jobboldali naci-

²² „Die Befreiung der Juden ist nicht hundert Jahre alt, sondern sie hat vor hundert Jahren begonnen und ist noch heute nicht vollendet.” Lásd *Der Kunstwart* 1912, XXV. évf. 13. szám 8.

²³ „Wer in seinen Schriften nach jüdischen Geist verlautbart, wird das Vertrauen der deutschen Nation nicht erwerben.” Lásd *Der Kunstwart* 1912, XXV. évf. 13. szám 11.

²⁴ „...die Arbeit von Juden und Nichtjuden derart zu organisieren, daß beide ihre, der menschlichen Gemeinschaft nützlichen Vorzüge höchstmöglich entwickeln können, während sie sich gegenseitig mindest möglich hemmen.” Lásd *Der Kunstwart* 1912 XXV. évf. 22. szám. 230.

onalista is) rokonszenvezik a cionistákkal, de sietett hozzátenni, hogy „távol álljon tőlünk, hogy azoknak a zsidóknak, akik zsidóságukat itt akarják ápolni, a német nemzethez politikai értelemben való tartozását megkérdőjelezzük”.²⁵

Avenarius maga buzdítja ebben az írásában a zsidó közösséget zsidó hagyományainak ápolására, egy zsidó irodalom művelésére, amelynek elképzelése szerint a héber és a jiddis lenne a nyelve. Számára a zsidóságot egyértelműen, sőt büszkén vállaló zsidó az, akit becsülni lehet, és akivel az együttélés elképzelhető. A két olyannyira ellentétes kultúra létezhet egymás mellett, de csak akkor, ha a különbségek láthatók és felismerhetők. Következésképpen Avenarius és a jobboldali nacionalista tábor ellenszenve az asszimilált, a magát németnek tekintő, zsidóságától eltávolodott zsidóra irányult. Ez megfelelt az újkori antiszemitizmus egyik kedvelt kijelentésének a láthatatlan ellenségről, a magát másmilyennek álcázni akaró zsidóról. Itt öszekapcsolódik Goldsteinnek a cionizmus irányába hajló elképzelése és Avenarius kijelentése, miszerint az öntudatos, másságát nyíltan vállaló zsidó egyértelműbb és kevésbé feszült kapcsolatot képes kialakítani nemzsidó környezetével. Ahogyan Avenarius mintegy végszóként megfogalmazta: „éppen azok a zsidók számíthatnak kevesebb szimpátiára, akik népiségüket feladni akarják”.²⁶

Összegzés

„A zsidók szerelmi kalandja a németekkel – egészében véve – egyoldalú és viszonzatlan maradt (...)”²⁷ fogalmazta meg Gerschom Scholem egy mondatban a német-zsidó „együttélés” tragikumát. A német zsidó értelmiség asszimilációja – és ugyanakkor – a német részről jelentkező elutasítás között feszülő ellentét pontosan kitapintható a *Kunstwart* hasábjain kialakult vitában. Ebben a szenvedélyeket felizzító vitában olyan gondolatok, vádak és ellenérvek fogalmazódtak meg, melyek egyértelműen jelezték – a német zsidóság illúziói ellenére – a „Judenfrage” meglétét és aktualitását a birodalmi Németországban.

Avenarius és Goldstein írásai meglepőnek tűnhetnek hasonlóságukban. Goldstein megpróbálta felrázni a zsidó közösséget illúziókkal teli állapotából, de paradox módon több egyetértésre lelt a „másik oldalon”, mint saját köreiből. Avenarius óvatos tanácsok formájában tett javaslatokat egy nemzeti zsidó kultúra létrehozására. A paradoxon ennél egyértelműbb nem is lehet, ugyanakkor jelzésértékű volt, utalva a német értelmiség és polgárság növekvő idegenkedésére a feltörekvő zsidó polgársággal szemben. Az Ernst Lissauer írásából kitűnő, konstruált német identitás és az ahhoz való ragaszkodás emlékeztet a korabeli magyarországi zsidó polgárság és elit egy részének identitáskonstrukciójához. Természetesen a konstrukciók hasonló alaku-

²⁵ „wir sind aber fern davon, den Juden, die ihr Volkszum pflegen wollen, deshalb ihr Wohnrecht in Deutschland oder ihre Zugehörigkeit zum deutschen Volk im politischen begriff abzustreiten.“ Lásd *Der Kunstwart* 1912. XXV. évf. 22. szám. 230–231.

²⁶ „gerade diejenige Juden auf weniger allgemeine Sympathie rechnen können, die ihr Volkstum auflösen wollen“. Lásd *Der Kunstwart* 1912. XXV. évf. 22. szám. 231.

²⁷ SCHOLEM 1995. 218.

lását mindenképp a közép-európai zsidó asszimilációsstratégiák széleskörű, komparatív elemzésébe ágyazva kellene analizálni, ami meghaladja a jelen munka kereteit.²⁸ Utalászerűen azonban jelezném, hogy a *Huszádik Század* 1917-es körkérdése kapcsán lezajlott vitában, noha más történelmi helyzetben és sokkal szélesebb körben mozogva, a „Kunstwart” hasábjain megfogalmazott nézetekhez hasonló érvelések találhatók. Milyen transzfermechanizmus működhetett, hogyan hatott a német-zsidó együttélés narratívája a magyarországi diskurzusokra, mindez egy jövőbeni kutatás alapját képezheti.

IRODALOM

BAYERDÖRFER, Hans-Peter

- 1988 Vermauschelt die Presse, die Literatur. In: Hans Otto Horch (hrsg.): *Judentum, Antisemitismus und europäische Kultur*. Francke Verlag, Tübingen. 207–231.

GOLDSTEIN, Moritz

- 1977 *Berliner Jahre: Erinnerungen 1880–1933*. Verlag Dokumentation München.

HOFFMANN, Christhard

- 1997 Geschichte und Ideologie: Der Berliner Antisemitismusstreit 1879/81. In: Benz, Wolfgang, Bergmann, Werner (hrsg.): *Vorurteil und Völkermord*. Herder, Freiburg. 219–251. oldal

KARÁDY Viktor

- 1999 *Gewalterfahrung und Utopie – Juden in der europäischen Moderne*. Fischer Verlag, Frankfurt am Main. 1999.

KATZ, Jakob

- 1989 *Vom Vorurteil bis zur Vernichtung. Der Antisemitismus 1700–1933*. Union Verlag, München.

SCHOLEM, Gershom

- 1995 *A kabbala helye az európai szellemtörténetben – Válogatott írások II; Atlantisz, Budapest*.

²⁸ Itt utalnunk kell Karády Viktor munkájára, amely erre tesz kísérletet: KARÁDY 1999.

JUDEN AUF DEN DEUTSCHEN PARNASS

Im Jahre 1912 traute sich nur die rechte, nationalistische Zeitschrift „Der Kunstwart“ den Essay „Deutsch-jüdischer Parnass“ von dem Berliner Publizisten Moritz Goldstein zu veröffentlichen. Der von seinem romantischen Nationalismus bekannte Redakteur Ferdinand Avenarius nannte in seiner Einleitung den Artikel eine Diskussionsgrundlage in einer Frage, welche die ganze deutsche Gesellschaft berührte. In dem schon mit seinem Titel provozierenden Artikel hatte Goldstein die Erscheinung und die Problematik der „Judenfrage“ aufgrund der deutschen Literatur untersucht und dabei versucht, in die Tiefe des vor Illusionen glitzernden deutsch-jüdischen Verhältnisses zu drängen. Der vorliegende Beitrag untersucht den entstandenen Diskurs. Die Illusion der deutsch-jüdischen Symbiose löste sich langsam im Schatten des Antisemitismus auf, und für die Mehrheit, die sich von der deutschen Sprache, Kultur, von dem Grund ihrer Identität nicht lösen konnten, bat der Zionismus keinen Ausweg, und so lebten sie weiter mit ihrer einseitigen, unglücklichen Liebe zu Deutschland bis zum tragischen Ende.